

Bir Anadilin Yitimi

Gail Vines dünya dillerinin üçte birinin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu söylüyor. Bir gün herkesin ölmesi gibi, bütün bir kültür ve düşünme biçimi gelecekte yok olabilir.

Müzisyen Laurie Anderson dil bir virüse onunla başa çıkmak zordur der. Sadece 5 dil -Çince, İngilizce, İspanyolca, Rusça, Hintçe- dünyadaki insanların yarısına "bulaşmış" durumda. Bu listeye 100'den fazla olmamak üzere diğer diller eklendiğinde bulaşma oranı dünya nüfusunun yüzde 95'inden daha fazlasına ulaşıyor.

Dünya şimdiye kadar çok az sayıda insan tarafından konuşulan 6000 farklı dile evsahipliği yapıyor. Bu dillerin yarısından fazlası son konuşanlarıyla birlikte gelecek yüzyılda yok olup gidecek.

Bu son, Uzak Pasifik'te Vanatu Cumhuriyeti'nin bir adasındaki tek bir yerli tarafından konuşulan "Aore" dili için kaçınılmaz. Briston Üniversitesi'nin Dil ve Öğrenme Kuramları merkezini yöneten Andrew Woodfield bu dilin sadece bir veya iki insan tarafından konuşulan düzinelerce dilden sadece bir tanesi olduğunu söylüyor.

Londra'daki "Doğu ve Afrika Çalışmaları" okulundan Dick Hayward'a göre en az 90 dilin konuşulduğu Etyopya'da ülkenin izole edilmiş bölgelerinde kendilerine yer bulmuş azınlık dilleri şimdi belirsiz bir gelecekle yüz yüze. Gerçi bazı Etyopyalılar altı veya yedi dil konuşuyorlarsa da, birçok dil sadece bir avuç insan tarafından konuşuluyor. Örnek olarak son sayımlarda Ongata dilini konuşan 19 kişi, Elmola dilini konuşan 6 kişi bulunabildi. Gafat dilini konuşan iki yerli ise, bir dilbilimcinin onları ormandan çıkarıp soğukalgınlığına yakalandıkları dağlık bir bölgede bir süre önce öldüler.

Dünyada şu anda konuşulan dillerin yaklaşık 3'te biri binden az kişi tarafından konuşuluyor ve bu diller yakın bir tehlike altında. Dilbilimcilerin korktukları nokta, bu dillerin konuşanlarıyla birlikte "saygın dillerin" baskısına dayanamayacak olmalarıdır.

Fairbanks Alaska Üniversitesinden dilbilimci Michael Krauss dünyada konuşulan dillerin sadece 600 tanesinin "güvende" olarak tanımlanabileceğini söylüyor.

Krauss bir dilin ortadan kalkmasının çok kolay olduğunu belirtiyor. Aileler çocuklarına dil öğretmeyi bıraktıklarında, çocukların dili öğrenme isteği kalmayacak. Krauss'a göre Alaska'daki 20 yerel dilin sadece iki tanesi çocuklara hâlâ öğretiliyor. Bu yüzden bir veya iki kuşak sonra yüzyıllardır süren iletişim biçimi gelecekte yok olacak. Amerika'da her birinin 300'den az konuşanı olan 100'den fazla dil tehlike listesinde. Papua Yeni Gine'de 100'den fazla yerel dil aynı

tehlike ile karşı karşıya. Dünya genelinde tehlike listesinde olan diğer diller de aynı eğilimi gösteriyor.

Bunun yanı sıra dillerin yitimini kaçınılmaz olarak gören ve buna üzülmenin bir anlamı olmadığını düşünenler de var. Örneğin tanınmış basın sermayedarlarından Robert Murdoch dilin homojenleşmesinin ekonomik yeterlilik ve küresel çeşitlilik için bir zorunluluk olduğunu iddia ediyor. Murdock geçen sene Hindistan örneğini ele alarak elektronik kitle iletişiminin gelişmesiyle sonuçta Hintçe'nin yayıldığını çünkü herkesin en iyi televizyon programını seyretmek istediğini söylüyor. Aynı durum Çinde de tekrarlanabilir, uydu televizyonlar yaygınlaştığında resmi Çince bütün ülkeye yayılacak. Murdock bu durumun sadece yayın ağlarının ulaştığı bir başarı olmayacağını aynı zamanda sonsuz bir barış yaratacağını söylüyor.

Tabii ki dilbilimciler dillerin yitimi konusunda bu kadar iyimser değiller. Routledge Yayınevi "Yeni Dünya Dilleri Atlası" editörü ve BBC'de çalışan bir dilbilimci olan Christopher Moseley her dilin gerçek anlamda tek olduğunu, dilin düşünce birikiminin hazinesi, insanların deneyimleri, eğretilmeleri, uzmanlaşmış bilgileri ile

bütün hayat boyunca geliştirilen eşsiz bir deneyim olduğunu söylüyor. Woodfield'in ortaya koyduğu gibi her an bir dil ölüyor ve bunu kavrayamadan birşeyler yitiriyoruz. Krauss dillerin öncelikli olarak korunması gerektiğini, çünkü dillerin, kültürlerini koruma konusunda insanlara yardımcı olduğunu belirtiyor. Dilsel çeşitlilik olmadan dünya güzelliğinden ve ilginçliğinden birşeyler yitirecektir.

Oxford Üniversitesi hayvan bilimleri bölümünden biyomatematikçi Mark Pagel, bil dili yitirdiğimizde dünyayı algılama biçimimizi de yitirdiğimize inanıyor. Pagel, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan dilleri ve bu dilleri konuşanları korumakla sadece bir konuşma biçimini korumakla kalmayıp öğrenme biçimini de koruyacağımızı söylüyor. Dil ve kültür öyle yakın bir ilişki içinde örülmüşlerdir ki neredeyse bir ve aynı şeylerdir.

Daha erken dönem kuramcıları durumu daha güçlü bir şekilde ortaya koyuyorlar. 1930'larda iki Amerika'lı dilbilimci Edward Sapir ve öğrencisi Benjamin Lee Whorf, Kuzey Amerika Kızılderili kabilelerinden Hopiler'de zaman kavramının bulunmadığını, Hopi dilinde bu kavramın olmadığını belirttiler. Daha sonadan gelen antropolog kuşak aslında Hopilerde zaman kavramının olduğunu buldu, ve dilin düşünce ile eşitlenmesi fikri geçerliliğini yitirdi.

Fakat Pagel'in kuramı daha esnek. Pagel dil topluluklarının, düşüncenin belirli biçimlerine ya da kendi söylemi ile biçimlenmiş algılara ve sınıflandırılmış kavramlara sahip olduğunu söylüyor. Pagel bir dil öğrenmenin beynimizi sürekli değiştirdiği, hafızamızı geliştirdiği konusunda ısrarlı. Pagel, eğer Fransızca konuşanların algıları Almanca konuşanlardan ve Kuzey Friesya dilini konuşanların algıları diğerlerinden farklı ise bu algı biçimlerini korumamız gerektiğini çünkü onların insan beyninin algılama yetisini gösteren yaşayan örnekler olduğunu söylüyor.

Bütün bebekler dile ait tüm sesleri ayırabilir. Pagel yetişkin Japonların artık "la" ile "ra" seslerini ayıramadıklarını belirterek, fizyolojik düzeyde, Japonca konuşan yetişkinlerin beynlerinin Japonca konuşmayan yetişkinlerin beyinlerinden farklı olduğu

sonucuna varıyor. Eğer böyle beyin farklılıkları varsa nörologlar beyin haritaları çıkarmalıdır.

Birçok dilbilimci dilin düşünceyi etkilemesi konusuna şüphe ile yaklaşıyorlar. Massachusetts Teknoloji Enstitüsünden Kenneth Hole, eğer bu doğru olsaydı tek tip düşünme biçimine mahkum olacağımızı belirtip, eğitimin diğer düşünme biçimlerini öğrenmek olduğunu söylüyor. Pagel bu görüşe karşı çıkarak değişik düşünme biçimlerine bağlı olarak farklı dilleri konuşan insanların, farklılıklarının varlığının değerini bilseler bile sorgulayan akıllarının değerini asla bilemeyeceklerini iddia ediyor.

Dillerin korunması gerektiğine karşı çıkan insanların herhalde dünyadaki dilsel çeşitliliğin üretilmesi ve korunması konusunda değişik fikirleri vardır. Nesiller boyu bilim adamları dillerin kökenlerine ışık tutmak ve insan kültürünün evriminin işleyişini ortaya çıkarmak için dilsel çeşitlilik üstüne çalıştılar. Geçen yıllarda genetikçiler, özellikle Stanford Üniversitesinden nüfus genetikçileri Luigi Cavalli-Sforza konuya farklı bir bakış açısı getirdiler. Karşılıklı bir biçimde dilsel değişimi anlamak için insanın genetik değişimi üstüne veriler kullandılar.

Sonuçta geniş bir ilişki ağı ortaya çıktı. Örneğin Cavalli ve Sforza bazı ilginç istatistikler kullanarak belirli gen frekansları içinde, dünyadaki 20 ana dil grubu ile coğrafi değişkenler arasında bağlantı kurdular. Daha görünür bir düzeyde nüfus bilimciler Orta ve Kuzey Amerika'daki iki farklı yerli grubunun dilsel ve kalıtsal zeminde kesin iki farklı grup olarak şekillendiklerini gördüler.

Pagel, dillerin ilk olarak çeşitlenip çoğalmasına neyin neden olduğunu sorarak bir adım daha ilerledi. Ortaya koymak istediği dilsel çeşitliliğin, ekoloji yasalarına uyumlu bir zooloji olgusu olarak çalışabileceğiydi. Pagel buna "Dilbilim Ekolojisi" adını veriyor. Pagel, Londra Üniversitesi Antropoloji bölümünden Ruth Mace ile yaptığı çalışmada dillerin dağılımının yaşayan organizmalar gibi küresel eğilimler gösterdiği sonucuna vardı.

Çevrebilimcilerin uzun zamandır bildiği gibi kutuplardan ekvatora doğru ilerlendiğinde çeşitli türlerin sayısı artıyor. Tropik yağmur ormanlarında Kuzey ve Güney Kutuplarının ıssız bölgelerinden çok daha fazla canlı yaşıyor. Aynı eğilim bölgede yaşayan hayvanların yayılma alanı oranında da var. Kuzey Kutbunda yaşayan canlıla-

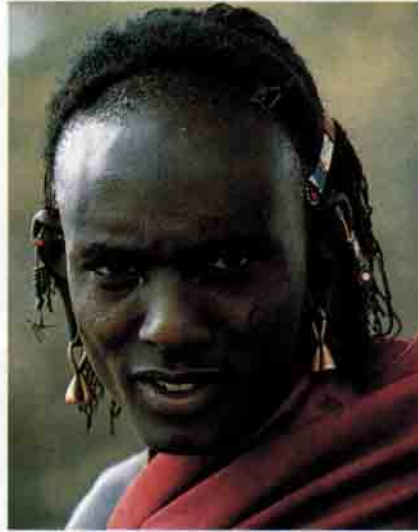
rın yayılma alanı ekvatordakilerden daha geniş. Mace ve Pagel bu iki ekolojik "kuralın" dile uyarlanabileceğini iddia ediyorlar.

Araştırmacılar kolonici Avrupalılarla karşılaşmaları sürecinde Kuzey Amerika'daki dil gruplarının yoğunluğunu incelediler. Aynı enlemin kutuba yakın kuzey kısmına göre güney kısmında altı kat daha fazla dil çeşitliliğine rastlandı. Pagel ve Mace Kuzey Amerika dillerinin enlem dizilimi ile bölgesel dizilimi arasında bir bağlantı bulduklarına inanıyorlar. Kuzeyde konuşulan diller güneyde konuşulanlara göre daha büyük bir alan kaplıyor, ve bu tablo tamamlandığında 16. yüzyılda Kuzey Amerika'daki bütün enlemlerde dilsel çeşitlilik ile yaşam alanı çeşitliliği oranının en yüksek noktada olduğu görülüyor.

Araştırmalarının sonucunda kültürel ve dilsel çeşitliliğin biyolojik çeşitliliği beslediği sonucuna varan Pagel dilin açık bir biçimde kendi ekolojik içeriğinden etkilendiğini söylüyor. Diller, doğal seçiciliğin zengin bitki, hayvan ve yerçekilleri ürettiği yerlerde gelişti ve çoğaldı. Pagel, Dünya böylesine zengin bir yer olmasaydı bu kadar çok dile sahip olamayacağımız öngörüsünde bulunuyor.

Bu görüş birçok dilbilimci ile uyuşmuyor. Sosyal bilim uzmanları matematik tarafından biçimlendirilip doğal bir olaya indirgenmiş dillerin karışıklığı konusunda şüpheliler. Uzmanlar dilsel çeşitliliğin genel, küresel açıklamaları konusunda da şüphe içindeler. Diller yaşıyor ya da ölü olsun uzmanlar dili, biyoloji ile ilintili olmayan bölgesel, rastlantısal olaylarla açıklıyorlar. Bir bilim adamı genelde dilin değişiminin çok büyük bir doğal güç olduğundan bahsetmenin çoğu zaman yanıltıcı olduğunu söylüyor.

Dilin gelişim sürecinin biyolojik evrimle karşılaştırılabilir olarak çalışılabileceği görüşü dilbilimciler arasında kabul gören bir anlayış değil. Pagel, kelimelerdeki değişikliklere mutasyon gibi bakılabileceğine inanıyor. Biyologların

DNA için tanımladıkları arkaplandaki kesintisiz mutasyonda olduğu gibi, sözcükler de zaman içinde sürekli olarak değişirler. Dilbilimcilerin bu yaklaşıma karşı olduğunu söyleyen Pagel, dilbilimcilerin dili zengin bir çeşitlilik olarak gördüklerinden, onu matematiksel dizgelere indirgeyemediklerini belirtiyor.

Fakat dile ekolojik yaklaşımında sınırlamalar koyan Pagel de biyolojik çeşitlilik sabit kalırken dilleri yitirdiğimizi, İngilizce konuşulan bölgelerde yerel dillerin %80 - %90 oranında kaybolduğunu ve biyolojik çeşitlilik üstüne yorumların ekonomik nedenlerde öldürülmüş, dilleri kaybolan insanları koruyamayacağını söylüyor.

Teknolojik ilerleme de denklemin bir diğer yönü, tarihin başlangı-

cından beri dilsel çeşitliliğin azalmasını nasıl açıklayabiliriz. Bugünün nüfusunun 500'de 1'ine sahip 15 000 yıl öncesinin dünyasında 10 000 konuşulan dille dilsel çeşitlilik doruktaydı. Bu dillerin çoğu tarımın gelişmesiyle silinip gitti. Pagel, tarımcıların dünyadaki yerleşimlerinin dili bir düzeyde dengelediğini söylüyor. Diller, Batı Avrupa'lının dünyayı sömürgeleştirdiği 15. yüzyılın sonlarına doğru yok olmaya başladılar. Birçok bölgede ekonomik ve politik nedenlerle insanlar dillerinden vazgeçtiler. Güçlenen devletler egemenlik kurdukları topraklarda tek dil konuşulmasını gözettiler ve azınlık dilleri geçerliliklerini yitirdi.

Bu tür eğilimler bir zorunluluk değil. Sovyetler Birliği'nin çözülüşünden sonra 300 yıl önce Letonya kıyılarına yaşayan onbinlerce insanın konuştuğu bir dil, 10'dan az gerçek konuşanıyla Livonia'da yeniden canlandı. Livonia köylerinde dil sınıfları açılıyor. Letonya hükümeti şimdiye kadar yazılı bir biçimi olmayan bu dile, bir gazete ve radyo programı için fon ayırdı.

Kitle iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle azınlık dilleri konuşan çok daha fazla insan egemen dille birlikte düşünülen zenginlik, saygınlık ve politik güç adına kendi dillerinin tarihsel mirasından vazgeçecekler. "Dil değişimi" olarak bilinen bu olguya bazı dilbilimciler "dilsel yayılmacılık" adını veriyorlar.

Peki çözüm ne? Çocukken Norveçle Amerika arasında mekik dokuyan ve bir dilin "pazar değeri" yüzünden yitirilmesinin acısını çeken (Norveç'li göçmenlerin yaşadığı Iowa'da doğmuş) dilbilimci Einar Haugen akıllıca tasarlanmış iki dillilikten yana. Haugen bizden benimsiyebileceğimiz, yerel, sade, bilinen bir ikinci dile sahip olmamızı istiyor. Haugen, iki dilli olmanın zararlı olmadığını aksine bunun beynimizi geliştireceğini söylüyor. Bir dil öğrenmenin beynin yapısını değiştirebileceğini düşünen herkes bunu kabul etmek durumundadır.

Gail Vines
New Scientist, 6 Ocak 1996
Çeviri: Ediz Evrenosoğlu

"Lider" kendisini aşabilir mi? 388

şu anda
neler
sunabileceğini
bir düşünün!